

2. ROZWÓJ DEMOKRACJI SZLACHECKIEJ – NOTATKA

Sejmik ziemski to zjazd szlachty w danej ziemi (**ziemia** - podstawowa jednostka administracyjna państwa polskiego).

Egzekucja dóbr to wyegzekwowanie praw do królewszczyzn, sprawdzenie (lustracja) czy dana osoba dzierżawi królewszczyzny zgodnie z prawem czy dzierżawi je bezprawnie.

Królewszczyzny – dobra ziemskie należące do króla, które często oddawano w dzierżawę.

Konfederacja – związek szlachty zawiązany dla osiągnięcia konkretnego celu.

Rokosz – konfederacja szlachty zawiązana przeciwko królowi.

Demokracja szlachecka – ustrój polityczny I Rzeczypospolitej, który wykształcił się na przełomie XV/XVI wieku, a który cechowała uprzywilejowana pozycja szlachty, która miała decydujący wpływ na rządy dzięki sejmikom ziemskim i sejmowi walnemu.

1. Wykształcenie się demokracji szlacheckiej

- a) demokracja szlachecka była formą monarchii stanowej, której cechą charakterystyczną było to, że obok króla w sprawowaniu władzy państwowej uczestniczył stan szlachecki. Było to możliwe dzięki przejęciu przez szlachtę dominującej pozycji wśród stanów w Polsce. Pozycja króla uległa ograniczeniu skutkiem nadawania przez królów polskich licznych przywilejów stanowi szlacheckiemu. Do najważniejszych zaliczamy: przywilej koszycki (1374), statut warcki (1423), przywileje jedlnieńsko – krakowskie (1430 – 1433), przywileje cerekwicko – nieszawskie (1454), przywilej II piotrkowski (1496). Ukoronowaniem tych przywilejów była **konstytucja *Nihil novi*** (1505) – „nic nowego o nas bez nas” – szlachta uzyskała gwarancję zachowania dotychczasowych przywilejów, król bez zgody szlachty nie mógł wprowadzać nowych praw.
- b) pełnię praw politycznych uzyskali tylko przedstawiciele szlachty – każdy szlachcic był sobie równy. W rzeczywistości stan szlachecki był bardzo zróżnicowany; dzielił się na bardzo bogatą **magnaterię**, względnie zamożną **szlachtę średnią**, ubogą **szlachtę zagrodową** i **szlachtę gołą**, która w ogóle nie posiadała ziemi.

2. Charakterystyka ustroju demokracji szlacheckiej

Demokracja szlachecka charakteryzowała się wzrostem aktywności średniej szlachty, która pragnęła zwiększyć swój udział w sprawowaniu władzy kosztem magnaterii. Magnaci zdominowali najważniejsze urzędy w państwie (świeckie i kościelne) i zasiadali w radzie królewskiej, późniejszym senacie.

- a) **sejmiki ziemskie** - wzrost znaczenia średniej szlachty miał wpływ na wykształcenie się instytucji sejmiku ziemskiego, który miał coraz więcej uprawnień. W ciągu XV i w pierwszej połowie XVI wieku sejmiki otrzymywały coraz więcej uprawnień, stały się najważniejszymi instytucjami władzy lokalnej. Już Kazimierz Jagiellończyk w 1454 r. w przywilejach cerekwicko – nieszawskich nadał sejmikom prawo decydowania o podatkach i zwotywowaniu pospolitego ruszenia. Zobowiązywał się również, że nie będzie stanowił nowych praw bez ich zgody. **Rodzaje sejmików ziemskich:**

- sejmik poselski (inaczej elekcyjny) – wybierał posłów na sejm walny,
- sejmik relacyjny – wysłuchiwał relacji posłów z obrad sejmiku i zapoznawał się z podjętymi na sejmie uchwałami (konstytucją),
- sejmik gospodarczy – decydował o polityce gospodarczej danej ziemi i lokalnych podatkach,

- sejmik kapturowy – sejmiki powoływane w okresie bezkrólewia; przejmowały władzę w danej ziemi i stały na straży bezpieczeństwa wewnętrznego. Miały specjalne uprawnienia sądowe.
- sejmik deputacki – wybierano deputatów (przedstawiciel szlachty) do Trybunału Koronnego lub Litewskiego.

Królowie odwoływali się do sejmików szlacheckich by nie uzależniać się od rady królewskiej, w której zasiadali najważniejsi urzędnicy (głównie magnaci). Wykształciła się więc instytucja sejmiku prowincjonalnego (zjazd szlachty z danej prowincji), a później zjazdu walnego szlachty czyli sejm.

b) sejm walny – wykształcił się ze zjazdu walnego szlachty. Pod koniec XV wieku szlachta coraz częściej wysyłała swoich reprezentantów na zjazd walny. Zasiadali oni w osobnej izbie. W ten sposób oprócz rady królewskiej król mógł zasięgnąć rady również reprezentantów szlachty. W ten sposób wykształcił się dwuizbowy sejm walny. **Pierwszy sejm dwuizbowy w został zwołany przez Jana Olbrachta w 1493 r.**

c) organizacja sejm walnego - istniały trzy stany sejmujące: król, senat i izba poselska .

- **król**
 - ✓ informował sejmiki ziemskie o aktualnym stanie państwa i sprawach, które zamierzał poruszyć na sejmie. Informacje te były zawarte w **instrukcjach królewskich**, rozsyłanych na sejmiki ziemskie przed każdym sejmem. Informacja ta zawierała również termin i miejsce obrad sejm, miał wyłączne prawo inicjatywy prawodawczej.
 - ✓ podczas obrad sejm zasiadał w senacie,
 - ✓ w jego imieniu były wydawane konstytucje,
 - ✓ wprowadzał w życie decyzje podjęte na sejmie.
- **senat**
 - ✓ wykształcił się z rady królewskiej,
 - ✓ w jego skład wchodził najważniejsi urzędnicy państwowi, tak świeccy jak i duchowni. Zaliczamy do nich: arcybiskupów i biskupów katolickich, wojewodów, kasztelanów, ministrów (urzędników centralnych). Po unii lubelskiej do senatu dołączono ministrów litewskich. Wówczas w senacie zasiadali tacy ministrowie jak: marszałek wielki koronny, marszałek wielki litewski, kanclerz wielki koronny, kanclerz wielki litewski, podkanclerzy koronny, podkanclerzy litewski, podskarbi wielki koronny, podskarbi wielki litewski, marszałek nadworny koronny, marszałek nadworny litewski. W senacie nie zasiadali hetmani.
 - ✓ skład senatu był stały – po unii lubelskiej gdy w jego skład wcielono urzędników litewskich – liczył 140 senatorów. Senatorowie pełnili swe funkcje dożywotnio.
- **izba poselska**
 - ✓ w izbie zasiadali posłowie ziemscy wybrani przez sejmiki ziemskie,
 - ✓ po unii lubelskiej posłów było 170, w tym 48 z Litwy,
 - ✓ posłów obowiązywała przysięga na instrukcje poselskie. Oznaczało to, że musieli dokładnie się do nich stosować i nie wolno im było głosować zgodnie z własnym sumieniem,
 - ✓ izbie poselskiej przewodził marszałek wybierany spośród posłów,
 - ✓ posłowie obradowali w komisjach, które przygotowywały projekty uchwał.

d) decyzje na sejmie zapadały jednomyślnie – zarówno król jak senat i izba poselska musieli dojść do konsensusu. Było to zgodne z zasadą **liberum veto** – „wolne, nie pozwalam”, która miała strzec złotej wolności szlacheckiej. Liberum veto miało być uznaniem wartości głosu poselskiego i jego wolności. Dopiero w drugiej połowie XVII wieku zaczęto nadużywać liberum veto. Gdy choć jeden

poseł nie zgadzał się na uchwalenie choć uchwały – sejm był zrywany, rozchodził się bez uchwalenia konstytucji.

e) kompetencje sejmu walnego:

- stanowienie praw,
- nakładanie podatków,
- zwoływanie pospolitego ruszenia,
- przyjmowanie poselstw dyplomatycznych,
- zawieranie traktatów pokojowych i sojuszniczych,
- decydowanie o wojnie i pokoju,
- udzielanie prawa łaski i amnestii,
- nadawanie szlachectwa (nobilitacji),
- kontrola urzędników,
- kontrola króla dzięki senatorom – rezydentom (w epoce królów elekcyjnych),

f) typy sejmów:

- **sejm zwyczajny** (ordynaryjny) – początkowo były zwoływane nieregularnie. Dopiero w 1573 r. ustalono, że sejm walny będzie zwoływany co 2 lata na okres 6 tygodni.
- **sejm nadzwyczajny** (ekstraordynaryjny – zwoływany w razie wybuchu wojny, obradował 2 tygodnie.
- **sejmy w okresie bezkrólewia** – po śmierci Zygmunta II Augusta wykształciły się nowe typy sejmów:
 - ✓ konwokacyjny, na którym określano czas i miejsce wyboru nowego króla,
 - ✓ elekcyjny podczas którego wysłuchiowano poselstw kandydatów pragnących zasiąść na polskim tronie,
 - ✓ koronacyjny, na którym elekt był koronowany oraz zaprzysięgał prawa i przywileje.

3. Ruch egzekucyjny szlachty

a) narodziny ruchu egzekucyjnego

- Zygmunt I Stary (1506-1548) chciał wzmocnić władzę królewską. Politykę tą popierała jego małżonka Bona Sforza. W tym celu:
 - ✓ dążyła do zwiększenia dochodów skarbu królewskiego by król nie musiał odwoływać się do sejmu (sejm od 1505 r. decydował o podatkach),
 - ✓ w 1529 r. doprowadziła do elekcji Zygmunta II Augusta *vivente rege* (za życia króla) – chciała znieść monarchię elekcyjną i zastąpić ją monarchią dziedziczną, co znacznie wzmocniło by pozycję monarchy (w Królestwie Polskim monarcha był wybierany spośród członków rodu Jagiellonów),
 - ✓ sprzymierzyła się z niektórymi magnatami, którzy chcieli ograniczyć wpływy szlachty średniej.
- szlachta sprzeciwiała się umocnieniu władzy królewskiej obawiając się utraty przyznanych wcześniej przywilejów. Na sejmach domagano się by zagwarantował elekcyjność tronu. Szlachta występowała również przeciwko magnaterii.
- w **1537 r.** doszło do pierwszego otwartego buntu szlachty przeciwko królowi – rokoszu lwowskiego = wojna kokosza. Zygmunt I wezwał pospolite ruszenie na wyprawę do Mołdawii . Szlachta zebrana w obozie pod Lwowem wystosowała 36 żądań, m.in. zaniechania skupu dóbr przez Bonę, uporządkowania skarbu, kodyfikacji praw, zakazu łączenia niektórych urzędów w

jednym ręką. Po kilku tygodniach król ustąpił gwarantując elekcyjność tronu, a na sejmach w Piotrkowie i Krakowie zobowiązał się egzekwować prawa.

b) ruch egzekucyjny był ruchem średniej szlachty, która chciała ograniczyć wpływy magnaterii przy zachowaniu przywilejów szlacheckich. **Głównymi przedstawicielami ruchu egzekucyjnego byli:**

- Mikołaj Sienicki,
- Hieronim Ossoliński ,
- hetman Jan Tarnowski ,
- Rafał Leszczyński
- Jan Ostroróg.

c) **program ruchu egzekucyjnego:**

- egzekucja dóbr królewskich (królewszczyzn), bezprawnie zagarniętych przez magnaterię,
- ujednoczenie praw i zarządzeń,
- reforma wojskowa – domagano się starej armii,
- zmniejszenie znaczenia Kościoła katolickiego w państwie polskim i prawne zagwarantowanie tolerancji religijnej,
- reforma sądownictwa – likwidacja sądów kościelnych,
- zacieśnienie unii z Wielkim Księstwem Litewskim,
- opodatkowanie duchowieństwa,
- reforma skarbu i monety,
- zakaz łączenia urzędów przez jedną osobę.

d) **osiągnięcia ruchu egzekucyjnego:**

Największe sukcesy w rywalizacji z magnaterią osiągnęła szlachta średnia w 2 połowie XVI wieku. **Największe osiągnięcia ruchu egzekucyjnego** to uchwały sejmów z lat 1562 – 1569 (panowanie Zygmunta II Augusta). Uchwalono wówczas:

- egzekucję dóbr królewskich – magnateria musiała zwrócić nieprawnie dzierżawione królewszczyzny (majątki króla),
- nakazano lustrację królewszczyzn – oszacowanie dóbr królewskich, ich dochodów,
- utworzono wojsko kwarciane – ¼ dochodów z dóbr królewskich przeznaczono na utrzymanie stałego wojska,
- zakaz łączenia urzędów państwowych jednym ręką,
- zniesiono wykonywanie wyroków sądów kościelnych przez starostów,
- nałożono podatki na duchowieństwo w nadzwyczajnych przypadkach,
- ujednoczono miary i wagi w państwie,
- kontrola działalności podskarbiego koronnego przez sejm,
- utworzono Trybunał Koronny jako najwyższej instancję sądową (1578)
- przyłączenie do Korony Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego oraz Prus Królewskich,
- wprowadzenie tolerancji religijnej (1573),
- unia realna z Litwą (1569).